

FU-YÜ KIRGIZCASININ SES ÖZELLİKLERİ

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL*

Özet: Mançurya (Hei Long Jiang)'nın Fu-yü nahiyesinde yaşayan ve Eski Kırgızların torunları olduğu öne sürülen Kırgızlar ile bölgede konuşulan Fu-yü Kırgızcası, Türkoloji çevrelerinin son yıllarda ilgi duyduğu konulardan biridir. Alanla ilgili veriler, oldukça yetersiz olup Hu Zhenhua, E. Tenişev ve Guy Imart'ın yayımladığı malzemeyle sınırlıdır. Sonraki araştırmalara da bu veriler kaynaklık etmiştir. Bu çalışmada adı geçen araştırmacıların verdikleri kelime listelerine dayanarak Fu-yü Kırgızcasındaki ünsüzler, Eski Türkçe ve yakın lehçelerle (Kırgız, Hakas ve Sarı Uygur Türkçesi) karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Fu-yü Kırgızcasındaki kelimelerin sözü edilen lehçelerdeki karşılıkları bu lehçelere ait sözlüklerden belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yenisey Kırgızları, Mançurya, Fu-yü Kırgızları, ünsüzler, Fu-yü Kırgız, Kırgız, Hakas ve Sarı Uygur lehçeleri.

Abstract: The Kyrgyz people, who live in the Fu-Yü part of Manchuria and for whom their being the grandsons of the old Kyrgyz people and the Fu-Yü Kyrgyz language which is being spoken in the region are among the subjects, which the Turkology circles are interested in the recent years. The data, which are related to the subject are rather insufficient and are limited by the material, which has been published by Hu Zhenhua, E. Tenişev and Guy Imart. These data also have been the origin of the further researches made later on. The consonants in the Fu-Yü Kyrgyz language, depending on the list of words which are given by the researchers, the names of whom are mentioned in this work have been studied on comparative basis in comparison with the Old Turkish and in comparison with the close dialects (Kyrgyz, Hakas, Yellow Uyghur dialects). The equivalents of the said words in the Fu-Yü Kyrgyz language have been determined from the dictionaries pertaining to these dialects.

Keywords: Yenisey Kyrgyz people, Manchuria, Fu-Yü Kyrgyz people, consonants, Fu-Yü Kyrgyz, Kyrgyz, Hakas and Yellow Uyghur dialects.

1. Giriş

Türkoloji dünyasında adından son yıllarda söz edilen Fu-yü Kırgızcası, Türkiye Türkolojisi için oldukça yeni bir konudur. Türkiye dışındaki Türkologlar tarafından da fazla ilgi görmeyen Fu-yü Kırgızcasıyla ilgili ilk bilgiler ve malzemeler, Hu Zhenhua ile E. R. Tenişev vasıtasıyla bize ulaşmıştır. Hu Zhenhua, en son çıkan yazısında alanla ilgili ilk araştırmasını şöyle açıklıyor:

“1950’li yıllarda Hei Long Jiang eyaletine bağlı Fu-yü (Fuyü) nahiyesindeki Pekin Merkezî Milletler Enstitüsü’ne okumak üzere gelen Kırgız gençleri vardı. Ben, o sırada bir yandan Enstitüde Kırgızların bulunduğu sınıfta hocalık yaparken bir yandan da Moskova’dan gelen Türkolog Ethem Rahimoviç Tenişev hocadan Türkoloji asistanı olarak ders alıyordum. Fu-yü Kırgızlarının dilini araştırmaya başladım. Hocam, E.R. Tenişev’in bana bir dilin bilimsel değeri konusunda söyledikleri şu an bile aklımda. Daha sonra Tenişev, benim araştırma gezilerim sonucunda topladığım leksik verileri alıp Moskova’da çıkan Voprosı yazıkoznaniye (Dilbilim sorunları) adlı dergide “O yazıkze

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi

kırgızov uyezda Fuyuy” (Fu-yü Kırgızlarının Dili) adıyla yayımladı. Bu makale, 1966 yılında Fu-yü Kırgızlarının dilini bilim dünyasına tanıtan ilk çalışma oldu.”(Hu Zhenhua 2002: 102) ,

Zhenhua'nın çalışmaları daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1980 yılında bölgeye alan araştırması yapmak üzere tekrar gider. Ucyazı ve Çicazı adlı köylerden topladığı malzemeyi Pekin'e dönerek Çince üç makale hâlinde yayımlar¹ (Hu Zhenhua 2002: 102-103). 1983 yılında Prof. G. Imart'ın daveti üzerine Fransa'ya giden Zhenhua, Imart'la birlikte Fu-yü Kırgızlarına ait kelime listesinin de bulunduğu *Fu-Yü Gırgıs* adlı çalışmayı hazırlar. 1987'de yayımlanan bu çalışmada Fu-yü Kırgızcasına ait 729 kelime, Kırgızca karşılıklarıyla birlikte verilmiştir.

Zhenhua'nın verdiği malzemeler, son derece iddiasız, eksik çalışmalardır; ancak, alanla ilgili ilk malzemeler olması bakımından önemlidir.

Tenişev'in son çalışmaları 1997 yılına ait olmakla birlikte *Yazıki Mira*'da çıkan “Fuyuyksix kırgızov yazık” adlı yazı ile *Drevne kırgızskiy yazık*'ta yer alan bilgiler, 1966 yılında yayımlanan “O yazıke kırgızov uyezda Fuyuy” adlı yazıdaki bilgilerin tekrarı niteliğindedir.

2. Fu-yü Kırgızları

Fu-yü Kırgızlarının yaşlıları kendilerine *Xırgıs*, *Gırgıs*; gençleri ise Çincenin etkisiyle *Tirtiz* adını vermektedirler. Yerli Moğollar ise onları *Circis* diye adlandıırırlar (Hu Zhenhua 1997: 38; Tenişev 1997b: 455).

XVI. ve XVII. yüzyılın sonunda modern Hakasya'da Ugorlar, Samoyedler ve Türk dilli kabilelerle birlikte Yenisey Kırgızlarının da varlığı söz konusudur. Bu gerçek ve Fu-yü Kırgızlarının söyledikleri dikkate alındığında Fu-yü Kırgızlarının Yenisey Kırgızlarının bir kolu olduğu ortaya çıkmaktadır (Tenişev 1997b: 456). Ayrıca, *Gırgıs* kelimesi, Fu-yü'ların eski Yenisey Kırgızları ile ilişkisi olduğunu göstermektedir (Schönig 1998: 319-320).

Fu-yü nahiyesine nasıl gelip yerleştiklerine dair iki görüş vardır: Bir görüşe göre, Fu-yü Kırgızlarının ataları XVII. yüzyılın ikinci yarısında Altay topraklarından göç edip Kingan dağlarını aşarak Çin'in kuzey bölgesine gelmişlerdir. Bir başka görüşe göre, imparator Çen Lung zamanında (1736-1796) Şincan'dan göçmüşlerdir (Tenişev 1997b: 455). Hu Zhenhua ise bölgedeki Moğolların, Çeng Lung Hanedanlığı döneminde Moğolistan'dan geldiklerini belirtirken Kırgızların, aynı hanedanlığın 1761'de Cungarya'yı işgal etmesinden sonra Altay'dan askere alınarak getirildiğini ifade eder (Hu Zhenhua 1997: 38). Çin kaynaklarına göre, XIII. yüzyılın sonunda Moğol imparatoru Kubilay Han zamanında (1214-1294) Yenisey bölgesinden kuzeydoğu Çin'in batı bölgelerine ve Çiçikar'ın yakınındaki bölgeye yerleşmişlerdir (Tenişev 1997b: 455).

Kırgızlar, bölgeye ilk geldiklerinde başlangıçta Yuan Cun, Pu Kua, Hailar,

¹ Hu Zhenhua. Xıyluñcyay provintsıyası Fu-yü uyezdindegi kırgızdar. *Borborduk uluttar institunun ilimiy curnalt*, S. 2, 1983; Hu Zhenhua. Xıyluñcyay provintsıyasının Fu-yü uyezdindegi kırgızdar. *Folklor curnalt*, S. 7, 1981; Hu Zhenhua. Çığış tündüktöğü kırgızdardın tilinin fonetikasının kıskaçça abalı. *Uluttardın til. cazuuların tıldöö cıynagı*, Sıçuan uluttar basması, 1984.

Hu Lan, Ba Sise gibi yerleşim merkezlerine yerleştirilmişler (Hu Zhenhua 1997: 38). Moğolistan ve Çin ile komşu olan Fu-yü Kırgızları, şu anda Harbin'in kuzeybatısında yaşamaktadırlar (Tenişev 1997b: 455; Tenişev 1966: 88).

Başlangıçta sadece asker olma hakkına sahip olan Fu-yü Kırgızlarının çoğalmalarını engellemek için başka halklarla evlenmeleri yasaklanmıştır (Hu Zhenhua 1997: 38). Sayıları 1957'de 460 iken 1979'da 614 olmuştur (Tenişev 1997b: 455; Salk, Turdu 1998: 22). Bu nüfus, Taha, Long Anzhen, Fu Hai, Fuyucen, You Yi kasabalarına yayılmış durumdadır (Hu Zhenhua 1997: 38). J. Janhunen ise 1982'de Fu-yü bölgesinde 788 Kırgızın yaşadığını bildirir. 1990'da Hei Long Jiang bölgesindeki Kırgızlar 1451 kişi iken 1997'de bu sayı, 1200 olarak gösterilmiştir (Salk, Turdu 1998: 22). 2002 yılının Ağustos ayında bölgeye araştırma yapmak üzere giden Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyesi Kadirali Konkobayev ise Fu-yü Kırgızlarının şu andaki nüfusunun 1457 olduğunu belirtmektedir.

Fu-yü Kırgızcası, bugün işlekliliğini kaybetmiş bir konuşma dili olarak varlığını sürdürmektedir. 70 yaş üzeri dokuz kişinin bu dili akıcı bir şekilde kullandığı; 50 yaşın üstündeki insanların bu dili anladığı; fakat konuşmadığı ve orta yaş grubunun Moğolca ve Çince konuştukları belirtilmektedir (Hu Zhenhua, G. Imart 1987: 2; Ölmez 1998: 187). Günlük hayatta en yaygın olarak kullanılan dil ve eğitim dili Çince'dir. (Tenişev 1997b: 455).

Fu-yü Kırgızcası, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki Yenisey Kırgızcasından gelişmiştir. Yenisey Kırgızcasının kaynağı ise eski Kırgızların IX. ve XI. yüzyıldaki dilleridir. Dil olarak Eski Kırgızcanın izlerini taşıyan Hakasça, Şorca, Sarı Uyurca ile oldukça yakın görünen Fu-yü Kırgızcası (Tenişev 1997a: 4-5; Tenişev 1997b: 456), bu lehçeler gibi /z/ grubu, yani *azaq* grubuna (*azaq* "ayak", *qoz*- "koymak") mensuptur. Bunun yanında Lobnor ile modern Kırgızcanın kuzey ağızlarıyla da bağlantılı olduğu görülmektedir (Tenişev 1997b: 456; Tenişev 1997a: 5; Tenişev 1996: 56-57). Fonetik ölçütler kullanıldığında bu dilin, Yenisey Kırgızcasının mirası olduğu; bunun yanı sıra dil alanındaki diğer veriler dikkate alındığında Fu-yü'nün kökeninin, Güney Sibiry'a dayandığı görülmektedir (Tenişev 1997b: 456). 1736-1796 Cungar savaşı sırasında Fu-yü'lerin Altay adı verilen bölgeden sürgün edilmesi ifadesi, bu düşünceyi kuvvetlendirmekle birlikte Fu-yü halkını, Güney Sibiry'dan Mançurya'ya gönderen sebebin sadece sürgün olmadığı ifade edilmektedir (Schönig 1998: 318).

Fu-yü Kırgızları din olarak Şamanizm ve kısmen Lama dinine mensupturlar (Hu Zhenhua, G. Imart 1987: 2).

3. Ses Özellikleri

Fu-yü Kırgızcası, bugün unutulmaya yüz tutmuş ve sürekli gerileyen bir dildir. Bu gerilemiş durumda Türkoloji dünyasında farkedilmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Aşağıda vereceğimiz ses özellikleri yukarıda da belirttiğimiz gibi sınırlı verilere dayanmaktadır. Fu-yü Kırgızcasıyla ilgili eldeki malzemeler ve incelemeler,

başlangıç çalışmaları niteliğindedir. Bizim incelememiz, Hu Zhenhua ile G. Imart'ın çalışması (Zhenhua; Imart 1987) ve Hu Zhenhua'nın son verisi (Zhenhua 2002) esas alınarak hazırlanmıştır. Bu son verilerin, aslında ilk verilerden çok farklı olmayıp birbirinin tekrarı niteliğinde olduğunu belirtmiştik. Bizim çalışmamızın da bu ilk çalışmalara katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Bu yazıda ses değişimleri, ünsüzlerle sınırlandırılmıştır. İncelemede Eski Türkçe esas alınmış; Fu-yü Kırgızcasında meydana gelen ses değişimleri, Eski Türkçeye göre belirlenmiştir. Ayrıca, Fu-yü Kırgızcasından verilen örneklerin yakın lehçelerdeki (Kırgız, Hakas ve Sarı Uygur Türkçesi) karşılıklarına da yer verilerek Fu-yü Kırgızcasının söz konusu lehçelerle olan benzerliği örneklerle ortaya konmuştur. Kelimelerin Eski Türkçedeki şekli için *Drevnetyurkskiy slovar*' ile Clauson ve Räsänen'in sözlüğünden; Kırgızca, Hakasça ve Sarı Uygurca için bu lehçelerin sözlüklerinden yararlanılmıştır.

3. 1. /b/ sesi

Eski Türkçede ön seste bulunan /b/, Fu-yü Kırgızcasında genellikle korunmuştur. /b-/, Kırgızcada da genellikle korunurken Sarı Uygurcada ve Hakasçada /p-/ ye değişmiştir:² ET *buz*, Fu-yü *buz*, Krg. *muz*, Hak. *pus*, SUyg. *pus* “buz”; ET *burun*, Fu-yü *burun*, Krg. *murun*, Hak. *purun*, SUyg. *pirin* “burun; önce”; ET *başla-*, Fu-yü *başta-*, Krg. *başta-*, Hak. *pasta-*, SUyg. *pasta-* “başlamak”; ET *baş*, Fu-yü *baş*, Krg. *baş*, Hak. *pas*, SUyg. *pas*³, “baş”; ET *bar-*, Fu-yü *bar-*, Krg. *bar-*, Hak. *par-*, SUyg. *par-* “varmak, gitmek”; ET *balıq*, Fu-yü *balıx*, Krg. *balıq*, Hak. *palıx*, SUyg. *palıq-palıq* “balık”;⁴ Fu-yü *but*, Krg. *but*, Hak. *put*, SUyg. *put* “but, vücudun kalça ile diz arasındaki bölümü”; ET *beg*, Fu-yü *bıx*, Krg. *bek*, Hak. *pig*, SUyg. *peγ* “bey”; ET *bay*, Fu-yü *bay γji*, Krg. *bay*, Hak. *pay*, SUyg. *pay* “zengin”; ET *bir*, Fu-yü *bir*, Krg. *bir*, Hak. *pir*, SUyg. *per* “bir”; ET *beş*, Fu-yü *biş*, Krg. *beş*, Hak. *pis*, SUyg. *pis*, *pes*, *peş* “beş” vb.

İç seste ve son sesteki /b/nin durumuyla ilgili birer örnek tespit edebildik. İç seste tonlular arasında bulunan /b/ nin Fu-yü ile Hakasçada korunduğu görülür. Kırgızcada bu ses tonsuzlaşırken S.Uygurcada sızıcılaşarak /v/ye dönmüştür: ET *aba*, Fu-yü *aba*, Krg. *apa*⁵, Hak. *aba*, SUyg. *ava* “baba”.

Son seste yer alan /b/nin korunduğunu gösteren bir örnek bulunmaktadır: ET *eb*, Fu-yü *ib*, Krg. *üy*, Hak. *ib*, SUyg. *yü-yüe* “ev”.

3. 2. /ç/ sesi

Eski Türkçede ön seste bulunan /ç/, Fu-yü Kırgızcasında /ş/ye değişir. Kırgızcada /ç-/ korunurken Hakasçada /s-/ şeklinde gelişmiştir: ET *çiq-*, Fu-yü *şix-*,

² Kırgızcada bazı örneklerde ön sesteki /b/, özellikle kelime sonunda yer alan geniz sesinin etkisiyle /m/ye dönmüştür: *murun*, *men* vb. Bu gelişmeye Sarı Uygurca ve Hakasçada da rastlıyoruz. İ. teklik şahıs zamiri her iki lehçede de /m/lidir: SUyg. *men*, Hak. *min*. Ayrıca, *b->m-* değişmesi, Sarı Uygurcada I. çokluk şahıs zamirinin ön sesinde de görülür. Hakasçada ise bu ses /p/ye döner: SUyg. *mis*, krş. Hak. *pis* “biz”.

³ Sarı Uygurcada *başçı* “başkan” kelimesinde /b/nin korunduğu görülür: YJU, 20.

⁴ Sarı Uygurcada bu kelime “şehir” anlamında geçmektedir: YJU, 86; SYY, 195.

⁵ Kırgızcada bu kelime “anne” ve “abla” anlamında kullanılmaktadır: KRS, 60.

Krg. *çiq-*, Hak. *six-* “çıkılmak”; ET *çap-*, Fu-yü *şap-*, Krg. *çap-*, Hak. *sap-* “vurmak, çarpılmak”.

Eski Türkçede iç seste tonlu seslerin yanında yer alan /ç/, Fu-yü Kırgızcasında bazı örneklerde korunurken genellikle tonlulara /c/ye değişmiştir. Kırgızca, Sarı Uygurca ve Hakasçada iç seste yer alan /ç/nin korunduğu görülür: ET *emçi*, Fu-yü *imçi*, Krg. *emçi*, Hak. *imçi*, SUyg. *emçi-emçi* “doktor”; ET *açıγ*, Fu-yü *açix*, Krg. *açuu*, Hak. *açıγ*, SUyg. *açıγ-açıγ* “acı”; ET *kiçig*, Fu-yü *giçix*, Krg. *kiçine*, Hak. *kiçig*, SUyg. *kiçig* “küçük”; ET *qaçan*, Fu-yü *gacan*, Krg. *qaçan*, Hak. *xaçan*, SUyg. *qaçan* “ne zaman”; Fu-yü *emcek*, Krg. *emçek*, SUyg. *emıγ-emig*, Hak. *imçek* “meme”; ET *mınça*, Fu-yü *mınca*, Krg. *mınça*, Hak. *mınça*, SUyg. Ø⁶ “böyle, bu kadar”; ET *neçä*, Fu-yü *nice-ninci*, Krg. *neçe*, Hak. *ninçe*, SUyg. *niçur-niçür* (<*niçä+erür?*: YJU, 80) “ne kadar”; ET *birinç*, Fu-yü *birinci*, Krg. *birinçi*, Hak. *pirinçi*, SUyg. *pirinçi* “birinci”.

Moğolca *qaiçi* (Krueger 2002: 211) kelimesinde aynı sesin Fu-yü ve Hakasçada dışında korunduğu görülür: Fu-yü *ğaycı*, Krg. *qayçı*, Hak. *xaycı*⁷, SUyg. *qayçı-qayçı*, “makas”.

İç seste tonsuzdan önce yer alan /ç/, Fu-yü Kırgızcasında /ş/, Hakasçada /s/ şeklinde gelişirken Kırgızcada korunmuştur: ET *yinçke*, Fu-yü *nişke*, Krg. *içke*, Hak. *niske* “ince”.

Son seste yer alan /ç/, Kırgızcada korunurken Fu-yü Kırgızcasında ve Sarı Uygurcada /ş/ye; Hakasçada /s/ye dönmüştür. S.Uygurcada bazı örneklerde söz konusu sesin korunduğu da görülür: ET *saç*, Fu-yü *şaş*, Krg. *saç*, Hak. *sas*, SUyg. *saç* “saç”; ET *iç-*, Fu-yü *iş-*, Krg. *iç-*, Hak. *iş-*, SUyg. *iş-* “içmek”; ET *iç*, Fu-yü *iş*, Krg. *iç*, Hak. *is*, S.Uyg. *iş* “iç”; ET *saç-*, Fu-yü *şaş-*, Krg. *çaç-*, Hak. *sas-*, SUyg. *saç-*, “saçmak, serpmek”; ET *uç-*, Fu-yü *uş-* Krg. *uç-*, Hak. *us-*, SUyg. *uç-*, “uçmak”; ET *keç-*, Fu-yü *giş-*, Krg. *keç-*, Hak. *kis-*, SUyg. *keş-* “geçmek”; ET *köç-*, Fu-yü *güiş-* “göçmek”, Krg. *köç-*, Hak. *kös-*, SUyg. *köş-* “göçmek”; ET *aç-*, Fu-yü *aş-*, Krg. *aç-*, Hak. *as-*, SUyg. *aş-* “açmak” vb.

Kırgızcada konuşma dilinde son seste yer alan /ç/ sızıcılaşarak /ş/ye dönmektedir.

3. 3. /d/ sesi

Eski Türkçede iç seste tonlular arasında yer alan /d/, Fu-yü Kırgızcası, Hakasça ve Sarı Uygurcada /z/ye; Kırgızcada /y/ye döner: ET *bedük*, Fu-yü *büzix*,⁸ Krg. *biyik*, Hak. *pözik*, SUyg. *pezik* “büyük; yüksek; önemli”;⁹ ET *udı-*, Fu-yü *uzı-*, Krg. *uyqu*, Hak. *uzu-*, SUyg. *uzu-* “uyumak”; ET *adaq*, Fu-yü *azix*, Krg. *ayaq*, Hak. *azax*, SUyg. *azaq* “ayak”; ET *qudruq*, Fu-yü *guzrux*, Krg. *quyruq*, Hak.

⁶ Sarı Uygurcada aynı anlamda *mıntaγ-munday* kelimesi kullanılır: SYY, 192.

⁷ Hakasçada bu kelime “şarkıcı” anlamında geçer: HRS, 267.

⁸ Bu kelime, alanla ilgili çalışmalarda farklı şekillerde yazılmıştır. *buzeg* (Tenişev 1966); *büzix* (Zhenhua; Imart 1987); *büzix* (Zhenhua 2002) *büzix* (Schönig 1998), *büzik* (Butanayev 2002: 125).

⁹ Eski Türkçede “büyük” anlamında kullanılan *bedük* kelimesi, Kırgız ve Hakas lehçelerinde “yüksek”, Sarı Uygurcada ise “büyük; önemli” anlamındadır.

xuzurux, SUyg. *quzruq* “kuyruk”; ET *küdegü*, Fu-yü *güzi*, Krg. *küyöö*, Hak. *kizö*. SUyg. *küzeği~küzeği* “güvey, damat”, ET *bodug*, Fu-yü *bodix*, Krg. *boyoq*, Hak. Ø, SUyg. Ø “boya”; ET *adγr*, Fu-yü *axsır*, Krg. *ayγr*, Hak. *axsır*, SUyg. *azγr* “aygır”. *d > z* değişmesi sonucunda *azγr* olan kelime önce /ɣ/ sesi /x/ sesine dönmüş; daha sonra /x/ sesinin yanında yer alan /z/ de tonsuzlaşarak /s/ye değişmiştir. Bu şekilleri Hakasça ile Fu-yü Kırgızcasında görmekteyiz. Ayrıca, Fu-yü Kırgızcasında söz konusu kelime metatez olayı meydana gelmiştir (*adγr > adγr > azγr > axsır > axsır > axsır*).

Son seste yer alan /d/, Kırgızcada iç sesteki gibi /y/, S.Uygurcada ise /z/ şeklinde gelişirken Fu-yü Kırgızcasında bazen /z/ye, bazen de /s/ye döner. Hakasçada söz konusu ses, sonda düzenli olarak /s/dir: ET *ked-*, Fu-yü *gız-*, Krg. *kiy-*, Hak. *kis-*, SUyg. *kez-* “giymek”; ET *tod-*, Fu-yü *dos-*,¹⁰ Krg. *toy-*, Hak. *tos-*, SUyg. *toz-* “doymak”; ET *bod*, Fu-yü *bos*, Krg. *boy*, Hak. *pos* “vücut, endam”.

3. 4. /g/ sesi

/-egü/ ses grubunda bulunan /g/, S.Uygurca dışındaki lehçelerde erimiştir. Kırgızcada bu sesin /w/ye dönüp erimesi sonucunda /öö/ sesi oluşmuş; Hakasçada uzunluk kısalmış, Fu-yü Kırgızcasında ise ünlü daralması meydana gelmiştir. Ünlü daralması, Fu-yü’da sık rastlanan bir ses özelliğidir: ET *küdegü*, Fu-yü *güzi*, Krg. *küyöö*, Hak. *kizö*, SUyg. *küzeği~küzeği* “güvey, damat”.

Fu-yü Kırgızcası ile Hakasçada /-igi-/ ses grubunda yer alan /g/nin erimesiyle /i/ ünlüsü uzar. Kırgızca ile S.Uygurcada ise söz konusu ses korunmuştur: ET *yigit*, Fu-yü *ciit*, Krg. *cigit*, Hak. *çiit*. SUyg. *yigit* “yigit”.

Eski Türkçe /-üğü-/ ses grubunda yer alan /g/, Fu-yü Kırgızcası ile Hakasçada erimiş ve bunun sonucunda uzunluk oluşmuştur: ET *bükün~bügün*, Fu-yü *büün*, Krg. *bügün*, Hak. *püün*, SUyg. *puγun~pıγn* “bugün”.

Fu-yü’de /-öğü-/ ses grubu da aynı şekilde gelişmiştir: ET *bögür*, Fu-yü *böör* “böbrek”.¹¹

Son seste yer alan /g/, Fu-yü Kırgızcasında tonsuzlaşarak /x/ sesine, Kırgızcada ise /k/ sesine dönmüştür. Hakasçada bu ses bazen korunmuş, bazen tonsuzlaşmıştır: ET *tüg*, Fu-yü *düx*, Krg. *tük*, Hak. *tük*, SUyg. Ø “tüy, saç”; ET *beg*, Fu-yü *bıx*, Krg. *bek*, Hak. *pig*, SUyg. *peg* “bey”. İlk örnekte /g/ sesinin Hakasçada tonsuzlaştığı görülmektedir.

3. 5. /ɣ/ sesi

/ɣ/ sesinin iç seste çeşitli ses grupları içinde durumu değişmektedir. Fu-yü Kırgızcası, Hakasça ve Sarı Uygurcada /ag-/ ses grubunda yer alan /g/ korunurken Kırgızcada /g/ sesinin /w/ye dönüp erimesiyle uzunluk oluşmuştur: ET *agrı-*, Fu-yü *agırı-*, Krg. *ooru-*, Hak. *aγr-*, SUyg. *aγr-* “hastalanmak”; ET *agrıg*, Fu-yü *agrıx*, Krg. *ooru*, Hak. *aγrıγ*, SUyg. *aγrıγ* “hastalık”.

¹⁰ Butanayev’in çalışmasında bu fiilin son sesi /z/dir: *doz-* (Butanayev 2002: 125)

¹¹ Kırgızcada aynı anlamda *böyrök* (KRS, 150); Hakasçada *xabırγu* (HRS, 262) kelimesi mevcuttur.

Fu-yü Kırgızcasında /-aγa-/ ses grubunda yer alan /γ/ sesinin erimesiyle uzunluk /aa/ şeklinde gelişir: ET *yaγan~yaγan*, Fu-yü *caan*, SUyg. *yaγan* “fil”. Kırgızca ile Hakasçada bu kelimeye rastlayamadık.¹²

/aγn-/ ses grubunda yer alan /γ/nın erimesiyle Fu-yü Kırgızcası ile Hakasçada uzun ünlü /aa/, Kırgızcada ise /γ/ sesinin /w/ye dönüp erimesiyle /oo/ şeklinde ikincil bir uzunluk oluşmuştur. Kırgızcada /w/, yanındaki ünlüleri yuvarlaklaştırdıktan sonra erimiştir. Sarı Uygurcada bu gruptaki /γ/ korunmuştur: ET *aγz*, Fu-yü *aas*, Krg. *ooz*, Hak. *aas*, SUyg. *aγs* “ağız”; ET *agır*, Fu-yü *aar*, Krg. *oor*, Hak. *aar*, SUyg. *aγr*¹³ “ağır”; ET *aγl*, Fu-yü *aal*, Krg. *ayl*, Hak. *aal*, SUyg. *aγl*. Eski Türkçede “ağıl” anlamında kullanılan bu kelime, sözü edilen lehçelerde “köy” anlamındadır.

/-rγa/ ses grubundaki /γ/, söz konusu lehçelerde korunmuştur: ET *ıγaç*, Fu-yü *aγaş~aγş*, Krg. *cıγaç*, Hak. *aγas*, SUyg. *yıγaş* “ağaç”.

Fu-yü Kırgızcasında /-rγu-/ ses grubunda /γ/nın erimesiyle /ı/ ünlüsü uzar. Hakasçadaki durum da Fu-yü ile paraleldir. S.Uygurcada ise /γ/ korunmuştur: ET *sıgun*, Fu-yü *sun* “geyik”, Hak. *sun*¹⁴, SUyg. *soγun~suγun* “geyik, karaca”.¹⁵

/oγ-/ ses grubundaki /γ/, Fu-yü, Hakas ve S.Uygurcada korunurken Kırgızcada söz konusu ses /w/ye döndükten sonra eriyerek uzunluğa tekabül etmiştir: ET *oγrı*, Fu-yü *oγurçı*, Krg. *uuru*, Hak. *oγır*, SUyg. *oγur* “hırsız”.

Fu-yü Kırgızcasında /-oγ/ ses grubunda yer alan /γ/ erir. Kırgızcada da aynı ses erirken diğerlerinde korunmuştur: ET *toγ*, Fu-yü *duu-*, Krg. *tuu-*, Hak. *tuγ-*, SUyg. *tuγ* “doğmak”.

/oγu-/ ses grubunda yer alan /γ/, Fu-yü Kırgızcası, Kırgızca ve Hakasçada eriyerek uzunluğa tekabül ederken S.Uygurcada bu ses korunmuştur: ET *yoγun*, Fu-yü *coon*, Krg. *coon*, Hak. *çoon*, SUyg. *yoγun*; ET *oγul*, Fu-yü *ool*, Krg. *uul*, Hak. *oγl~ool*, SUyg. *oγul* “oğul, evlat”; ET *soγq~soγuq*, Fu-yü *soox*, Krg. *suuq*, Hak. *soox*, SUyg. Ø “soğuk”.

Eski Türkçede son seste bulunan /γ/ sesi ise Fu-yü Kırgızcasında /x/ya değişmiştir. Hakasça ile S.Uygurcada bu ses, sonda korunurken Kırgızcada /w/ye döndükten sonra erir ve uzunluk meydana gelir. ET *taγ*, Fu-yü *dax*, Krg. *too*, Hak. *taγ*, SUyg. *taγ* “dağ”; ET *uluγ*, Fu-yü *ulux*, Krg. *uluu*, Hak. *uluγ*, SUyg. *uluγ* “büyük”; ET *açıγ*, Fu-yü *açıx*, Krg. *açuu*, Hak. *açıγ*, SUyg. *açıγ* “acı, ekşi”; ET *sarıγ*, Fu-yü *sarıx*, Krg. *sarı*, Hak. *sarıγ*, SUyg. *sarıγ* “sarı”; ET *qatıγ*, Fu-yü *γadıx*, Krg. *qatuu*, Hak. *xatıγ*, SUyg. *qatıγ* “katı, sert”.

3. 6. /k/ sesi

¹² Kırgızcada aynı anlamda *pil* (<Ar. *fil*), Hakasçada ise Rus. *ston* kelimesi kullanılır.

¹³ Sarı Uygurcada *agır*: “değerli, pahalı” anlamında geçer (YJU, 11).

¹⁴ Hakasçada *sun*, “maral” anlamında kullanılır (HRS, 210).

¹⁵ Kırgızcada bu kelimeye rastlayamadık. Bu lehçede “maral ve geyiğin erkeği” anlamında *buγu* kelimesi kullanılır (KRS, 154).

Eski Türkçede ön seste bulunan /k/ sesi, Fu-yü'da tonlularak /g/ye döner. Kırgızca, Sarı Uygurca ve Hakasçada /k-/ korunmuştur. Kırgızcada bu ses, imlâda /k/, söyleyişte /g/ şeklindedir: ET *kümüş*, Fu-yü *gümüş*, Krg. *kümüş*, Hak. *kümüş*, SUyg. *kümis-kümüş-kümös* “gümüş”; ET *keyik*, Fu-yü *giyik*, Krg. *kiyik*, Hak. *kiik*, SUyg. *keyik* “geyik”; ET *kül-*, Fu-yü *gül-*, Krg. *kül-*, Hak. *kül-*, SUyg. *külüs-* “gülmek”; ET *küz*, Fu-yü *güs*, Krg. *küz*, SUyg. *küz* “güz, sonbahar”; ET *köl*, Fu-yü *gül*, Krg. *köl*, Hak. *köl*, *kül-köl* “göl”; ET *kör-*, Fu-yü *gür-*, Krg. *kör-*, Hak. *kör-*, SUyg. *kör--kür-*, “görmek”.

Fu-yü Kırgızcasında iç seste yer alan /k/nin korunduğu bir örnek tespit edebildik: ET *yinçe*, Fu-yü *nişke*, Krg. *içke*, Hak. *niske*, SUyg. Ø “ince”.

Bazı örneklerde iç seste iki tonlu arasında kalan /k/nin tonlulaştığı görülür. Bu tonlulaşma, kısmen Hakasçada da görülür. Kırgızca ile S.Uygurcada /-k-/ korunmuştur: ET *eki*, Fu-yü *igi*, Krg. *eki*, Hak. *iki*, SUyg. *ike* “iki”; ET *tülki*, Fu-yü *dülgü*, Krg. *tülkü*, Hak. *tülgü*, SUyg. *tulqı* “tilki”.

Son seste bulunan /k/ sesi ise Fu-yü Kırgızcasında /x/ sesine dönerken diğerlerinde korunmuştur. ET *bedük*, Fu-yü *büzix*, Krg. *biyik*, Hak. *pözük*, SUyg. *pezik* “büyük; yüksek; önemli”; ET *kök*, Fu-yü *göx*, Krg. *kök*, Hak. *kök*, SUyg. *kök-kük* “mavi”; ET *yürek*, Fu-yü *cürük*, Krg. *cürök*, Hak. *çürek*, SUyg. *yürek* “yürek”; ET *süyük*, Fu-yü *söök*, Krg. *söök*, Hak. *söök*, SUyg. Ø “kemik”.

3. 7. /q/ sesi

Eski Türkçede ön seste yer alan /q/ sesi, Fu-yü Kırgızcasında tonlularak /γ/ya dönmüştür. Hakasçada /x/ya değişen ses, Kırgız ile Sarı Uygur lehçelerinde korunmuştur: ET *qol*, Fu-yü *gol*, Krg. *qol*, Hak. *xol*, SUyg. *qol* “el”; ET *qulun*, Fu-yü *γulun*, Krg. *qulun*, Hak. *xulun*, SUyg. *qulum-qulun* “bir yaşındaki at”; ET *qulaq*, Fu-yü *γulax*, Krg. *qulaq*, Hak. *xulax*, SUyg. *qulaq* “kulak”; ET *qudrux*, Fu-yü *quyrux*, Krg. *quyrux*, Hak. *xuzurux*, SUyg. *quzruq* “kuyruk”; ET *quduq*, Fu-yü *γudux* “kuyu”, ET *quş*, Fu-yü *guş-guzix*, Krg. *quş*, Hak. *xus*, SUyg. *quş* “kuş”; ET *qız*, Fu-yü *γıs*, Krg. *qız*, Hak. *xıs*, SUyg. *qız-qıs* “kız”; ET *qurt*, Fu-yü *γurt*, Krg. *qurt*, Hak. *xurt*, SUyg. *qurt* “kurt, solucan”; ET *qanat*, Fu-yü *γanat*, Krg. *qanat*, Hak. *xanat*, SUyg. *qanat* “kanat”; ET *qatun*, Fu-yü *γat-γatun*, Krg. *qatun*, Hak. *gat*, SUyg. *qatun* “hanım”; ET *qar*, Fu-yü *γar*, Krg. *qar*, Hak. *xar*, SUyg. *qar* “kar”.

Fu-yü Kırgızcasının yazı dili olmadığına göre bu, konuşma diliyle ilgili bir değişme olmalıdır. Bu lehçe, yazı dili olarak gelişmiş olsaydı muhtemelen bu ses, yazıda /q/ olarak korunmuş olacaktı. Bugün Sarı Uygurca, Hakasça, Kırgızcada /q/, söz başında korunmaktadır. Üstelik, bugünkü Kırgızcada söz konusu /q/ telâffuzda da tonlulaşmaz. Tonlulaşma, ön sesteki /k/ için geçerlidir. /k-/ konuşma dilinde /g-/ şeklinde telâffuz edilir: *kelin* > *gelin* “gelin”, *ket-* > *get-* “gitmek”, *küyöo* > *güyöo* “güvey” vb.

Fu-yü Kırgızcasında *q>γ* tonlulaşması, iç seste de meydana gelmektedir. Hakasça, bu bakımdan Fu-yü ile paralellik gösterirken Kırgızca ile S.Uygurcada /-q-/ korunmuştur: ET *aqru*, Fu-yü *aγrın*, Krg. *aqırın*, Hak. *aγrın*, SUyg. Ø “yavaş”;

ET *buqa*, Fu-yü *buğa*, Krg. *buqa*, Hak. *puga*,¹⁶ SUyg. *biqa* “boğa”; ET *yuqa*, Fu-yü *coğu*, Krg. *cuqa*, Hak. *çuğa* SUyg. *yuqa* “ince”; ET *salqım*, Fu-yü *salğın*, Krg. *salqın*, Hak. Ø, SUyg. *salqın* “soğuk, serin”. ET *saqal*, Fu-yü *sağl*, Krg. *saqal*, Hak. *sağal*, SUyg. *saqal* “sakal”,

Fu-yü Kırgızcasında tonsuz yanında yer alan /q/ da tonlulaşır: ET *başqa*, Fu-yü *başğa*, Krg. *başqa*, Hak. *pasxa*, SUyg. Ø “başka”.

Eski Türkçede son seste yer alan /q/, Fu-yü Kırgızcasında sızıcılaşarak /x/ya değişmiştir. Bu değişme son derece düzenlidir. /-q/, Kırgızca ile S.Uygurcada korunurken Hakasçada Fu-yü ile paralel olarak /x/ya dönmüştür: ET *bulaq*, Fu-yü *bulux*, Krg. *bulaq*, SUyg. *bulaq~pulaq* “bulak, pınar”; ET *balıq*, Fu-yü *balıx*, Krg. *balıq*, Hak. *palıx*, SUyg. *palıq~paluq* “şehir”; ET *bıçaq*, Fu-yü *bıçax*, Krg. *bıçaq*, Hak. *piçax*, SUyg. *piçaq* “bıçak”; ET *monçuq*, Fu-yü *monçux*, Krg. *monçoq*, Hak. *monçix*, SUyg. *monçuq* “boncuk”; ET *adaq*, Fu-yü *azıx*, Krg. *ayaq*, Hak. *azax*, SUyg. *azaq* “ayak”; ET *qulaq*, Fu-yü *ğulax*, Krg. *qulaq*, Hak. *xulax*, SUyg. *qulaq* “kulak”; ET *qudruq*, Fu-yü *ğuzrux*, Krg. *quyruq*, Hak. *xuzurux*, SUyg. *quzruq* “kuyruk”.

3. 8. /p/ sesi

İç seste tonlular arasında yer alan /p/, Fu-yü Kırgızcası ile Hakasçada tonlulaşarak /b/ye dönerken Kırgızcada korunmuştur. S.Uygurcada ise /b/ sesinin sızıcılaşmasıyla birlikte metatez görülür. Bu değişmeyle ilgili bir örnek tespit edebildik: ET *topraq*, Fu-yü *dobrix*, Krg. *topuraq*, Hak. *tobrax*, SUyg. *torvaq* “toprak”.

3. 9. /s/ sesi

Eski Türkçede ön seste yer alan /s/, Fu-yü ve diğerlerinde korunmuştur: ET *soğuq*, Fu-yü *soox*, Krg. *suuq*, Hak. *soox*, SUyg. Ø “soğuk”; ET *semiz*, Fu-yü *sıms*, Krg. *semiz*, Hak. *simis*, SUyg. *semiz~semiz* “semiz, yağlı”; ET *sen*, Fu-yü *sin*, Krg. *sen*, Hak. *sin*, SUyg. *sen* “sen”.

İki ünlü arasında bulunan /s/, Fu-yü Kırgızcasında tonlulaşarak /z/ye dönmüştür. Hakasçada da tonlulaşan bu ses, Kırgızca ile S.Uygurcada korunmuştur: ET *ısıq*, Fu-yü *izix*, Krg. *ıstıq*, Hak. *izig*, SUyg. *ıstıγ* “sıcak”; ET *esür-*, Fu-yü *izir-*, Krg. *esir-*, Hak. *izir-*, SUyg. *isir-* “sarhoş olmak”.

Son seste bulunan /s/ korunmuştur: ET *ös-*, Fu-yü *us-*, Krg. *ös-*, Hak. *ös-*, SUyg. Ø “büyüme”; ET *qus-*, Fu-yü *ğus-*, Krg. *qus-*, Hak. *xus-*, SUyg. *qus-* “kusmak”.

3. 10. /ş/ sesi

Kırgızcada iki ünlü arasındaki /ş/ korunurken S.Uygurcada /s/ye, Hakasçada /z/ye dönmüştür. Fu-yü Kırgızcasında ise bu ses değişkenlik gösterir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde korunmuş, ikincisinde /z/ye, üçüncüsünde ise /j/ye dönmüştür:

¹⁶ Hakasçada *puğa* “boğa” anlamıyla birlikte “erkek geyik” anlamında da kullanılmaktadır (HRS. 165).

DLT *pısur-*, Fu-yü *bişir-~bijir-*, Krg. *bışır-*, Hak. *pızır-*, SUyg. *pısur-* “pişirmek”; ET *beşinç*, Fu-yü *bizinci*, Krg. *beşinçi*, Hak. *pizinçi*,¹⁷ SUyg. *pisinçi* “beşinci”; ET *kişi*, Fu-yü *giji*, Krg. *kişi*, Hak. *kizi*, SUyg. *kisi* “kişi”.

Son seste yer alan /ş/, Fu-yü Kırgızcasında genellikle korunmakta; bir örnekte ise /s/ye dönmektedir. Kırgızcada sonda yer alan /ş/ korunurken Sarı Uygurca ile Hakasçada /s/ye değişmiştir: ET *qış*, Fu-yü *ğış*, Krg. *qış*, Hak. *xıs*, SUyg. *qıs* “kış”; ET *taş*, Fu-yü *daş*, Krg. *taş*, Hak. *tas*, SUyg. *tas* “taş”; ET *kümüş*, Fu-yü *gümüş*, Krg. *kümüş*, Hak. *kümüş*, SUyg. *kümis~kümüş~kümös* “gümüş”; ET *baş*, Fu-yü *baş*, Krg. *baş*, Hak. *pas*, SUyg. *pas* “baş”; ET *tiş*, Fu-yü *diş*, Krg. *tiş*, Hak. *tis*, SUyg. *tis* “diş”; ET *boş*, Fu-yü *boş*, Krg. *boş*, Hak. *pos*, SUyg. *pos* “boş”; ET *beş*, Fu-yü *biş*, Krg. *beş*, Hak. *pis*, SUyg. *pes-peş*¹⁸ “beş”; ET *qarış*, Fu-yü *garış*, Krg. *qarış*, Hak. *xaris*, SUyg. *qaris* “uzunluk ölçüsü, karış”; ET *töş*, Fu-yü *dus*, Krg. *töş*, Hak. *tös*, SUyg. *tus~tös~tüs* “göğüs, bağır”.

3. 11. /t/ sesi

Ön seste yer alan /t/, Fu-yü Kırgızcasında /d/ye değişirken diğerlerinde korunmuştur: ET *taşqaru*, Fu-yü *dışyar*, Krg. *tışqarı*, Hak. *taxar*, SUyg. *tuşqarı~tuşqar* “dışarı, dış”; ET *temir*, Fu-yü *dimir*, Krg. *temir*, Hak. *timir*, SUyg. *temir~temir* “demir”; ET *tuz*, Fu-yü *dus*, Krg. *tuz*, Hak. *tus* SUyg. *tuz* “tuz”; ET *tülki*, Fu-yü *dülgü*, Krg. *tilki*, Hak. *tülgü* SUyg. *tülki* “tilki”; ET *topraq*, Fu-yü *dobrix*, Krg. *topraq*, Hak. *tobrax*, SUyg. *torvaq~dorvaq* “toprak”; ET *tağ*, Fu-yü *dax*, Krg. *too*, Hak. *tağ*, SUyg. *tağ* “dağ”; ET *taş*, Fu-yü *daş*, Krg. *taş*, Hak. *tas*, SUyg. *tas* “taş”.

Tonlu seslerin arasında yer alan /t/nin de tonlulaştığı görülür. Kırgızcada söz konusu ses korunurken Hakasça ile S.Uygurcada tonlulaşma kısmen görülür: ET *oltur-*, Fu-yü *udur-*, Krg. *oltur-~otur-*, Hak. *odır-*, SUyg. *oltur-* “oturmak”; ET *öltür-~öldür-*, Fu-yü *udır-*, Krg. *öltür-*, Hak. *öldir-*, SUyg. *öldir-* “öldürmek”; ET *qatıg*, Fu-yü *gadix*, Krg. *qatuu*, Hak. *xatıg*, SUyg. *qatıg* “sert, katı”.

Son seste yer alan /t/ korunmuştur: ET *yet-*, Fu-yü *cit-*, Krg. *cet-*, Hak. *çit-*, SUyg. *yet-* “varmak, ulaşmak”; ET *tört*, Fu-yü *durt*, Krg. *tört*, Hak. *tört*, SUyg. *tört~türt* “dört”; ET *süt*, Fu-yü *süt*, Krg. *süt*, Hak. *süt*, SUyg. *süt* “süt”.

3. 12. /y/ sesi

Geniz sesleriyle komşu olan /y-/ dışındaki diğer /y-/ler, Fu-yü’da /c/ye döner. Ön seste bulunan /y/, Kırgızcada /ç/, Hakasçada /ç/ye değişirken Sarı Uygurcada korunmuştur: ET *yer*, Fu-yü *cir*, Krg. *cer*, Hak. *çir*, SUyg. *yer* “yer”; ET *yoq*, Fu-yü *cox*, Krg. *coq*, Hak. *çox*, SUyg. *yoq~yaq* “yok”; ET *ye-*, Fu-yü *ci-*, Krg. *ce-*, Hak. *çi-*, SUyg. *yi-* “yemek”; ET *yeti*, Fu-yü *çiti~ceti*, Krg. *ceti*, Hak. *çiti*, SUyg. *yiti~yeti* “yedi”; ET *yaş*, Fu-yü *caş*, Krg. *caş*, Hak. *ças*, SUyg. *yas* “genç”; ET *yigit*, Fu-yü *ciit*, Krg. *çigit*, Hak. *çiiit*, SUyg. *yigit~yigut* “yiğit”; ET *yılan*, Fu-yü

¹⁷ Hakasçada “beş” sayısı *pis* şeklindedir. Kelime ek alınca iki ünlü arasında kalan /s/ tonlulararak /z/ye döner.

¹⁸ Sarı Uygurcada “on beş” sayısı, *pis yığırma* şeklinde ifade edilmektedir: YJU. 92.

cılan-cılın, Krg. *cılan*, Hak. *çılan*, SUyg. *yılan* “yılan”; ET *yol*, Fu-yü *col*, Krg. *col*, Hak. *çol*, SUyg. *yol* “yol”; ET *yürek*, Fu-yü *cürüx*, Krg. *cürök*, Hak. *çürek*, SUyg. *yürek-yörek* “yürek”.

Ön seste yer alan /y/, Fu-yü Kırgızcasında bazı kelimelerde kendisinden sonra gelen geniz sesleri /m/ ve /n/nin etkisiyle /n/ye dönmüştür. Bu değişme Hakasçada da görülür: ET *yağmur*, Fu-yü *namır*, Krg. *camır*, Hak. *nağmur*, SUyg. *yağmur* “yağmur”; ET *yumurğa*, Fu-yü *nomurtğa*, Krg. *cumurtqa*, Hak. *nımırxa*, SUyg. Ø “yumurta”; ET *yan-*, Fu-yü *nan-*, Krg. *can-*, Hak. *nan-*, SUyg. *yan-* “geri dönmek”; ET *yağı*, Fu-yü *naa*, Krg. *cağı*, Hak. *naa*, SUyg. *yağı* “yeni”; ET *yiçke*, Fu-yü *nişke*, Krg. *içke*, Hak. *niske*, SUyg. Ø “ince”; ET *yañaq*, Fu-yü *naax*, Krg. *caaq*, Hak. *naax*, SUyg. Ø “yanak”.

3. 13. /z/ sesi

Son seste bulunan /z/, Fuyü Kırgızcasında düzenli olarak tonsuzlaşmıştır. Kırgızcada son seste /z/ tamamen korunurken Sarı Uygurcada genellikle korunmuş; Hakasçada da /s/ye değişmiştir: ET *tuz*, Fu-yü *dus*, Krg. *tuz*, Hak. *tus*, SUyg. *tuz* “tuz”; ET *qız*, Fu-yü *şs*, Krg. *qız*, Hak. *xıs*, SUyg. *qız* “kız”; ET *küz*, Fu-yü *güs*, Krg. *küz*, Hak. *küs*, SUyg. *küz* “güz, sonbahar”; ET *yaz*, Fu-yü *cas*, Krg. *caz*, Hak. *ças*, SUyg. *yaz* “ilkbahar”; ET *yez*, Fu-yü *ces-cis*, Krg. *cez*, Hak. *çis*, SUyg. *yez-yiz* “bakır”; ET *qımız*, Fu-yü *şmıs*, Krg. *qımız*, Hak. *xımıs*, SUyg. Ø “kırmız”; ET *yultuz*, Fu-yü *ciltis*, Krg. *cıldız*, Hak. *çiltis*, SUyg. *yultis-yultis* “yıldız”; ET *aşs*, Fu-yü *aas*, Krg. *ooz*, Hak. *aas*, SUyg. *aşs-axs-axsı* “ağız”; ET *yüz*, Fu-yü *cüs*, Krg. *cüz*, Hak. *çüs*, SUyg. *yüz* “yüz”.

Fu-yü Kırgızcası, yazı dili olmayan sadece konuşma dili olarak varlığını sürdüren bir dildir. Unutulmaya yüz tutmuşken Türkologlar tarafından farkedilmesi ve dil verilerinin böyle bir zamanda elde edilmesi hayıflanacak bir durumdur. Yine de bu veriler üzerine yapılacak ilk çalışmaların, bundan sonra alanla ilgili yapılacak diğer çalışmalara kaynaklık edeceği ve çağdaş Türkoloji bilimine katkı sağlayacağı inancındayız. Verilere dayalı olarak incelediğimiz fonetik değişmelerde (bu değişmeler ünsüzlerle sınırlandırılmıştır) görülüyor ki, Fu-yü Kırgızcası ne tamamen Kırgızca, ne Sarı Uygurca ne de Hakasçadır. Bazı özellikleriyle Hakasçaya, bazı özellikleriyle Kırgızcaya, bazı özellikleriyle de Sarı Uygurcaya yakındır. Bugüne kadar Sarı Uygurca ve Hakasça ile yakınlığı öne sürülen Fu-yü Kırgızcası, modern Kırgızca ile fazlasıyla karşılaştırılmamış; Kırgızca ile yakınlık derecesine yeterince değinilmemiştir. Adı Kırgızcadır, fakat Kırgızlarla etnik bağı henüz açıklığa kavuşmamıştır. Sonuç olarak, Fu-yü Kırgızcasının yakın lehçelerle hangi özellikler bakımından birleştiğini şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Fu-yü Kırgızcasında ön sesteki /b/, Kırgızcadaki gibi korunmuştur. Kırgızcada birkaç örnekte /b-/ , /m-/ye dönmüştür; fakat, bu örneklerin sayısı sınırlıdır. Hakasça ile S. Uygurcada söz konusu ses /p/ ye dönmüştür.

2. Ön sesteki /y/, Kırgızca ile paralel olarak /c/ şeklinde gelişmiştir. S.Uygurcada /y/ korunurken Hakasçada bu ses /ç/ ye değişmiştir.

3. Ön sesteki /y/, kendisinden sonra gelen geniz seslerinin etkisiyle /n/ye de

dönmektedir. Bu, Fu-yü Kırgızcasını Hakasçaya yakınlaştıran tipik bir özelliktir.

4. Ön sesteki /k/ sesi, Fu-yü Kırgızcasında /g/ye dönerken diğerlerinde korunmuştur. Kırgızcada söz konusu sesin telâffuzda /g/ye döndüğünü burada hatırlamak gerekir. Fu-yü Kırgızcasının yazı dili olsaydı muhtemelen bu ses yazıda korunacaktı.

5. Ön seste yer alan /q/sesinin durumu da /k/ye benzemektedir. Bu ses, Fu-yü Kırgızcasında tonlulaşarak /ɣ/ sesine dönmüştür. Bu değişme diğer lehçelerde görülmez. Fu-yü Kırgızcasının yazı dili olsaydı, söz konusu sesin /q/ olması muhtemeldi. Kırgızca ile S.Uygurcada korunan /q-/, Hakasçada /x-/ya dönmüştür.

6. Son seste yer alan /ç/, Fu-yü Kırgızcasında /ş/dır. Kırgızcada bu sızıcılaşma telâffuzda görülür. S.Uygurcada bu ses /ş/, Hakasçada /s/dır.

7. Fu-yü Kırgızcasını S.Uygurca ile Hakasçaya yaklaştıran en tipik özellik, /z/ grubuna girmesidir. Eski Türkçedeki /d/, bu lehçelerde /z/, Kırgızcada /y/ şeklinde gelişmiştir.

8. Fu-yü Kırgızcasında ses gruplarından gelişen ikincil uzunluklar Hakasça ile benzerlik gösterir. Kırgızcada /ɣ/ sesinin /w/ye dönüp erimesiyle bu uzunluklar yuvarlak ünlü olarak gelişir; Fu-yü Kırgızcasında genellikle düz ünlüdür: ET *aɣz*, Krg. *ooz*, Fu-yü *aas*, Hak. *aas*.

9. Son seste yer alan /z/, Fu-yü ile Hakasçada /s/, S.Uygurcada genellikle /z/, bazı örneklerde /s/ şeklindedir. Kırgızcada söz konusu ses korunmakla birlikte bu tonsuzlaşma, olumsuz geniş zaman ekinde görülür: *bilmez* > *bilbes* vb.

10. S.Uygurca ile Hakasçada korunan /-ɣ/ sesinin Fu-yü'da /x/ya dönmesi tipik bir özelliktir.

11. Diğer lehçelerde ön seste korunan /t/ sesinin, Fu-yü Kırgızcasında Oğuz grubu lehçeleri gibi /d/ye dönmesi; son sesteki /k/ nin de /x/ sesine dönmesi, Fu-yü Kırgızcasının tipik özelliklerindedir.

4.Kaynaklar ve kısaltmalar

BASKAKOV, N. A., (1953), *Hakassko-russkiy slovar'*, Moskva: Ministerstvo Kul'turu SSSR.

BUTANAYEV, V. Ya., (2002), "Aktual'nie problemi etnogeneza i etniçeskoy istorii tyurkov Sayano-Altaya", *Aktual'nie problemi istorii Sayano-Altaya i sopredel'nix territoriy*, Abakan: Izdatel'stvo Hakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova, 123-126.

CLAUSON, G., (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At the clarendon press.

Drevnetyurkskiy slovar', 1969, (red. V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak), Leningrad: Izdatel'stvo "Nauka" Leningradskoye otdeleniye.

ET: Eski Türkçe.

Hak.: Hakas Türkçesi.

HRS: *Hakassko-russkiy slovar'*, bk. Baskakov.

- HU Zhenhua ve IMART, G., (1987), *Fu-Yü Gırgıs*, A tentative description of the easternmost Turkic Language. Bloomington (Indiana): Papers on Inner Asia No. 8, 1-54.
-, (1989), *A Kirghız Reader*, Bloomington (Indiana): UAS 154, 402-408.
- HU Zhenhua (1981), "Xıyluñcyay provintsiyasının Fu-yü uyezdiñdegi kırıgızdar", **Folklor curnalı**, S: 7.
-, (1983), "Xıyluñcyay provintsiyası Fu-yü uyezdiñdegi kırıgızdar", **Borborduk uluttar institunun ilimiy curnalı**, S: 2, 65-69.
-, (1984), "Çığış tündüktöğü kırıgızdardın tilin fonetikasının kıskaçabalı, **Uluttardın til, cazuuların izildöö cıynagı**, Sıçuan uluttar basması.
-, (1997), "Çin'in Hey Long Jiang Eyaleti Fuyü Nahiyesindeki Kırıgızlar ve Dil Özellikleri", (Çeviren: Erkin Emet), **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, C. IV, S: 13, 38-44.
-, (2002) "Fu-yü Kırıgızdarı Üy Tiriçiliginde Koldongon Kee Bir Sözdör", **Manas Universiteti Koomduk İlimder Curnalı**, S: 3, Bişkek: Kırıgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 102-119.
-, (2003), "Fu-yü Kırıgızlarının Günlük Hayatta Kullandıkları Bazı Kelimeler", (Çeviren: Hülya Kasapoğlu Çengel), **Millî Folklor Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi**, S: 58, Yaz/2003: 58-66.
- JOHANSON, Lars ve Csato, Eva (1998), *Turkic Language*, London and New York.
- KASAPOĞLU Çengel, Hülya, (2003) "Fu-yü Kırıgızcasının Temel Söz Varlığı", **Millî Folklor Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi**, S: 60, Kış/2003, 184-199.
- KAŞGARLI MAHMUD, (1986), *Divanü Lugat-it-Türk Dizini*, C. I-IV (Çeviren: Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Krg. : Kırıgız Türkçesi.
- KRS: *Kırıgızsko-ruskiy slovar'*, bk. Yudahin.
- KRUEGER, John R., (2002), "Eski Türkçede Moğolca", (Çeviren: Mustafa Kaçalın), **Manas Universiteti Koomduk İlimder Jurnalı**, S: 4, Bişkek: Kırıgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 205-214.
- KUDAYBERGENOV, S. ve Tursunov, A., (1980) *Kırıgız Adabiy Tilinin Grammatikası*, Frunze: "İlim" basması.
- MALOV, S. Y. ,(1957) *Yazık jöltx uygurov*, slovar' i grammatika, Almatı: Izdatel'stvo Akademii Nauk Kazaxskoy SSR.
- ÖLMEZ, Mehmet ,(1998), "Fu-yü Kırıgızcası ve akrabaları", **XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Mersin: Mersin Üniversitesi, 187-196.
- RÄSÄNEN, M., (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SALK, Gundula ve Turdu, Mambet, (1998), The "Fu-Yu Gırgıs" according to the present-day situation and the legendary past, **Studia Turcologica Cracoviensia 4**, Kraków: Jagiellonian University Institute of Oriental Philology, 1-116.
- SCHÖNIG, Claus, (1998), "Bemerkungen zum Fu-yü-Kirgisischen", **Festschrift**

für Klaus Röhrborn/Klaus Röhrborn Armağanı, İstanbul: 317-348.

SUyg.: Sarı Uygur Türkçesi.

SYy: *Stroy sarig-yugurskogo yazıka*, bk. Tenişev.

TEKİN, Talât ve Ölmez Mehmet, (1999), "Fu-yü Kırgızcası", *Türk Dilleri*, Ankara: Simurg, 85-87.

TENİŞEV, E. R., (1966), "O yazıke kırgızov uyezda Fuyuy (KNR)", *Voprosı yazıkoznaniya*, C. I, 88-96.

....., (1976), *Stroy Sarig-Yugurskogo Yazıka*, Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".

....., (1989), "K voprosı o proisxojdenii kirgızov i ih yazıka", *Sovetskaya Tyurkologiya*, C. IV, 3-17.

....., (1996), "Kırgızların ve Kırgızcanın Kökeni Sorunu Üzerine", (Çev.: Çařtegin Turgunbayev), *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S: 5, Şubat 1996, 56-71.

....., (1997a), *Drevne-kirgızskiy yazık*, Bişkek: Izdatel'skiy Dom "Kırgızstan".

....., (1997b), "Fuyuyskix kırgızov yazık", *Yazıki mira Tyurkskiye yazıki*, Bişkek: Izdatel'skiy Dom "Kırgızstan", 455-459.

YJU: *Yazık jöltix uygurov*, bk. Malov.

YUDAHIN, K. K., (1965), *Kirgızsko-russskiy slovar'*, Moskva: Izdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".